Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2014. Вип. 18. С. 212–229.

Роман ЧОБАН,
Олександр СИТНИК

НОВІ ЕПІГРАВЕТСЬКІ ПАМ'ЯТКИ НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ ЧЕРЕМОШУ

Питання епігравету західноукраїнського регіону – одне з найменш вивчених і найбільш дискусійних. Єдиним острівком, де виразно представлені епіграветські комплекси, є невеликий відрізок долини Середнього Дністра (10 км). Тут в другій половині XX ст. досліджені верхні культурні шари Молодового I, V, Корманя IV [Черниш, 1961; Черныш, 1977, 1982, 1987], де представлені епіграветські комплекси з вістрями мікрограве т, голчастими вістрями, пластинками з притупленими спинками, бічними виїмками та ін. Величезні простори Волині, Поділля і Прикарпаття дотепер залишаються недослідженими в цьому аспекті.

Тому відкриття кількох нових пам'яток неподалік давно відомої (але також малодослідженої) граветської стоянки Замостя I на Черемоші в Снятинському районі на Івано-Франківщині викликало підвищений науковий інтерес і спонукало нас до підняття проблеми епігравету на новому рівні[1]

1. Коротка історія археологічних досліджень межиріччя Пруту-Черемошу та суміжних територій. В межах Передкарпаття налічується 300 пам'яток пізнього палеоліту, зокрема, найбільше їх на території Тлумацького, Галицького, Коломийського, Надвірнянського, Рогатинського, Снятинського та Тисменецького районів [Герета та ін., 1981; Прикарпаття…, 2007].

В долині Пруту в межах Івано-Франківської області відомі такі верхньопалеолітичні пам'ятки: Надвірнянський район – Майдан III, Делятин VI, Делятин XI, Делятин XII, Добротів I Красна I–IV; Коломийський район – Підгайчики II, V; Снятинський – Белелуя V, Вовчківці I, Потічок II, Стецева I, Стецева III [Клапчук, 1983; Пеньків та ін., 2001]. Більшість з них виявив Михайло Клапчук[2]

У Снятинському районі на правобережжі Черемошу найкраще вивченою і найважливішою пізньопалеолітичною пам'яткою є Замостя I (за 15 км від місця впадіння Черемошу в Прут), що відкрита Євзибієм Лазарем[3] у 1935 р.; тоді ж розкопана Ч. Амброжевичем і Є. Лазарем [Ambrojevici, Popovici, 1938]. Після війни частково опублікована П. Борисковським [Борисковский, 1953] й М. Петриченком [Петриченко, 1961]. М. Петриченко у 1946, 1948 роках здійснив невеликі розкопки, виявив 2 тис. кременів.

[1] У 2014 р. до відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України завітав один із співавторів – учитель географії с. Тучапи Снятинського району Роман Чобан, який в околицях сіл Тучапи, Джурів та Княже виявив декілька пам'яток палеолітичної доби та інших археологічних періодів. Треба відзначити неабияку обізнаність учителя, який самотужки опрацював палеолітичну літературу, замалював найважливіші знахідки, написав текст статті і дав загалом правильну інтерпретацію виявлених колекцій. Другий співавтор лише частково відредагував текст, додав власні рисунки та опис археологічних матеріалів з опорної пам'ятки Тучапи II.

[2] Михайло Клапчук (1920–1984) – відомий палеолітознавець, дослідник Казахстану і Західної України, уродженець с. Корнич біля Коломиї. Після війни був звинувачений в українському націоналізмові, засланий до Караганди. Повернувся до Делятина в кінці 1960-х років. Відкрив низку палеолітичних стоянок на Івано-Франківщині, окремі з них розкопував (Межигірці I) [Кулаковська, 2006; Ситник, 2012].

[3] Євзибій Лазар (1904–1940) – краєзнавець, археолог, уродженець с. Карапчів тепер Вижницького р-ну Чернівецької області. Євзибій син місцевого учителя, учень Чеслава Амброжевича [Петриченко, 1961, с. 153], досліджував палеоліт тодішньої Бесарабії. Село Карапчів знаходиться за 7–8 км від Замостя.

Новий виток досліджень пов'язаний з родиною Чобанів з Тучапів. У 1986 р. Романом Чобаном (старшим) виявлено крем'яні артефакти в урочищі Знесенє (Джурів V). В 2008 р. учнем школи Романом Чобаном (молодшим) зібрано артефакти в урочищі Брами (Джурів VI). В 2013 році на височинах між Рибницею та Черемошем батьком і сином Чобанами виявлено чотири нові місця із локалізацією крем'яних артефактів: Тучапи I, Тучапи II, Тучапи III (Західний, Центральний та Східний горб Тучапської височини) та Княже VI (вище глиняного кар'єру в південній частині Княженської височини).

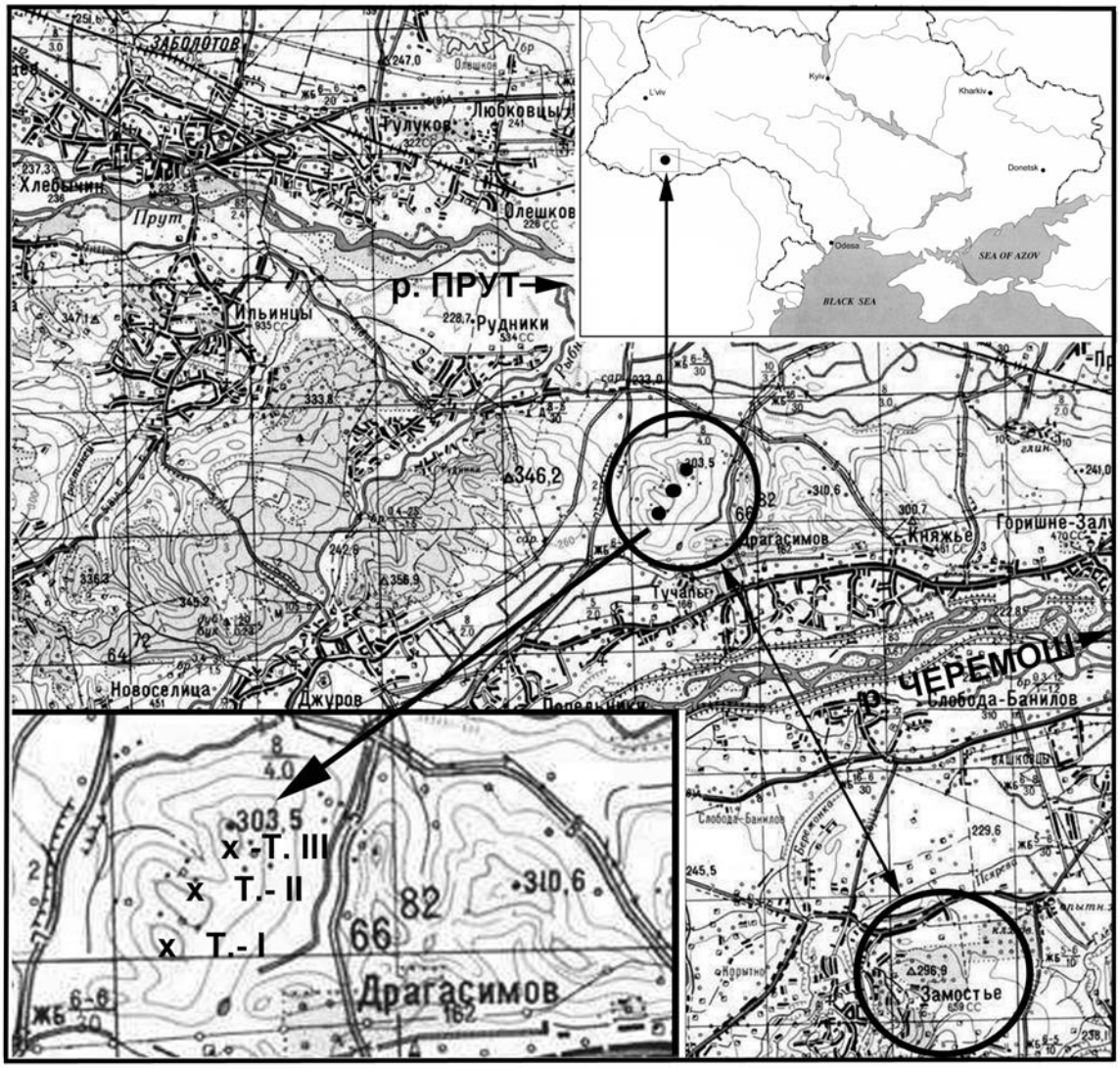

Рис. 1. Карта розміщення пам'яток тучапської групи і стоянки Замостя I
Fig. 1. Map of localization of sites of Tuchapy group and Zamostia I

2. Географічне положення та геоморфологічна ситуація території нових пам'яток. Досліджувана територія знаходиться в пониззі Прут-Черемошського міжріччя між річкою Рибницею (права притока Пруту), Прутом та Черемошем (рис. 1, *2*). Вийшовши з гір на рівнину, Черемош продовжує текти в північно-східному напрямі, поступово змінюючи напрям течії на схід. Згідно із даними Я. Кравчука, його правий високий берег складається із шести терас. Лівий берег рівнинної частини нижчий за правий. Він є спільним комплексом терас Черемошу та колишньої притоки Рибниці, що тече паралельно з ним (Рибниця стала притокою Пруту в голоценовий час). Найбільше підняті ділянки (абсолютні висоти 300–346 м поміж селами Джурів, Рудники, Тучапи) деякі автори (М. Демедюк, К. Геренчук) відносять до шостої

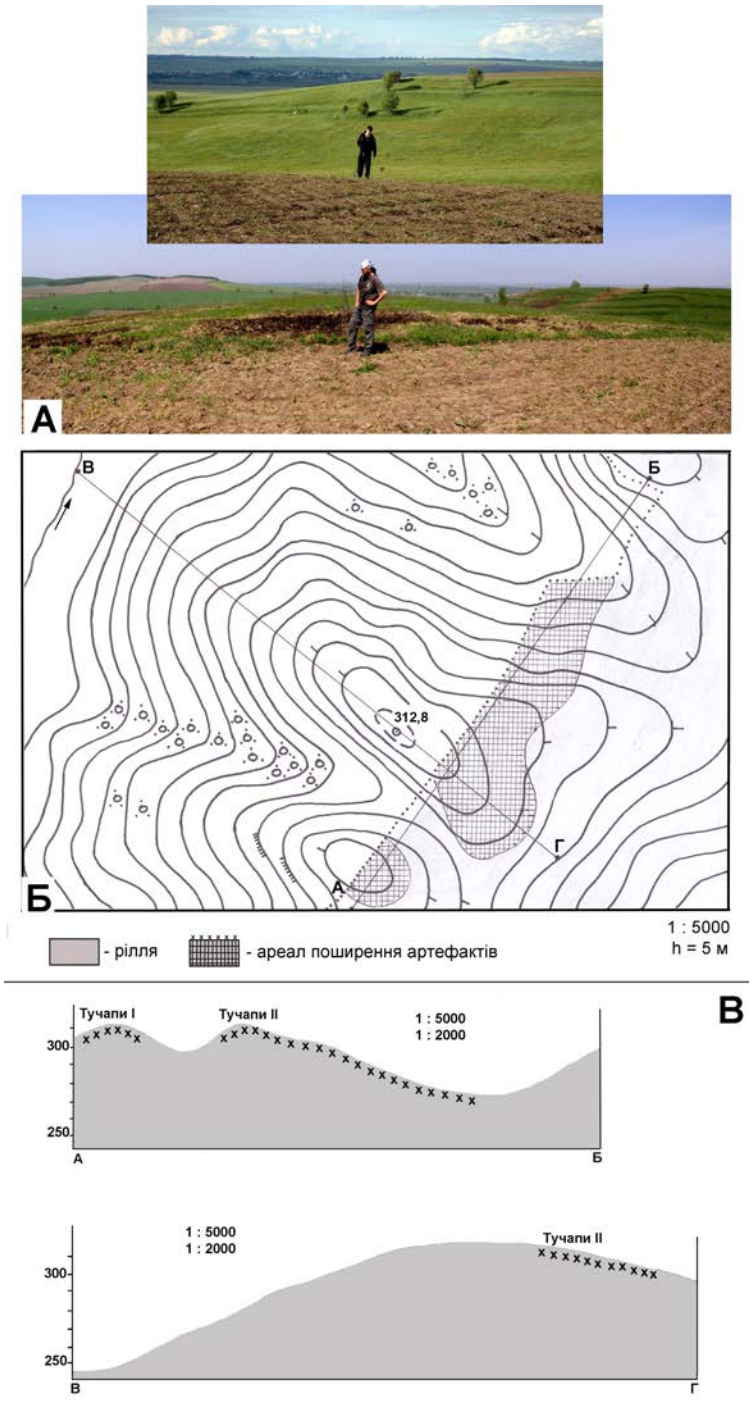

Рис. 2. А – Вид на стоянки Тучапи I, II. 2013 р. Фото Р. Чобана. Б – План-схема розміщення памяток Тучапи I, II. В – умовний переріз стоянок Тучапи I, II

Fig. 2. А – View on the Tuchapy I, II. 2013. Photo made by R. Choban. Б – Schematic plan of situation of the site Tuchapy I, II. В – conventional section of sites Tuchapy I, II

надзаплавної тераси [Кравчук, 1999]. Височини лівого берега знижуються в східному напрямку, вони розділені колишніми водотоками на ряд окремих останців. Це Кобацька (абсолютна висота – 403 м), Рожнівська (358 м), Новоселице-Джурівська (371 м) та Коробінська (357 м) височини.

За геоморфологічним районуванням досліджувана територія входить до підрайону Припрутської височини, підобласті Покутсько-Буковинського Передкарпаття [Кравчук, 1999].

Пам'ятки Тучапи I, II, III знаходяться на вершинах та схилах горбів лівого берега р. Черемошу, за 3 км від його русла, в північній околиці с. Тучапи Снятинського району Івано-Франківської області, за 2 км на північ від русла Черемошу та 5 км на південь від русла Пруту.

Лівий берег Черемошу складається із кількох горбистих ерозійно-акумулятивних височин-останців, що розділені широкими пониззями. Поступово знижуючись у східному напрямку, вони з'єднуються в околицях с. Горішнє Залуччя з плоскою третьою терасою р. Прут. Кожна із цих височин не має топонімічної назви. Тому умовно називаємо їх, відповідно до назв сіл, яким належать ці земельні угіддя – Тучапською, Драгасимівською та Княженською височинами. Найбільш підняті ділянки цих височин із кількома найвищими вершинами 300–310 м більшість дослідників відносять до шостої надзаплавної тераси. Підніжжя цих горбів відповідають рівню другої надзаплавної тераси р. Черемошу.

Тучапська височина має північно-східний напрям простягання і складається із ряду горбів, розділених сідловинами (рис. 1, *3*). Горби дещо видовжені в напрямку із південного

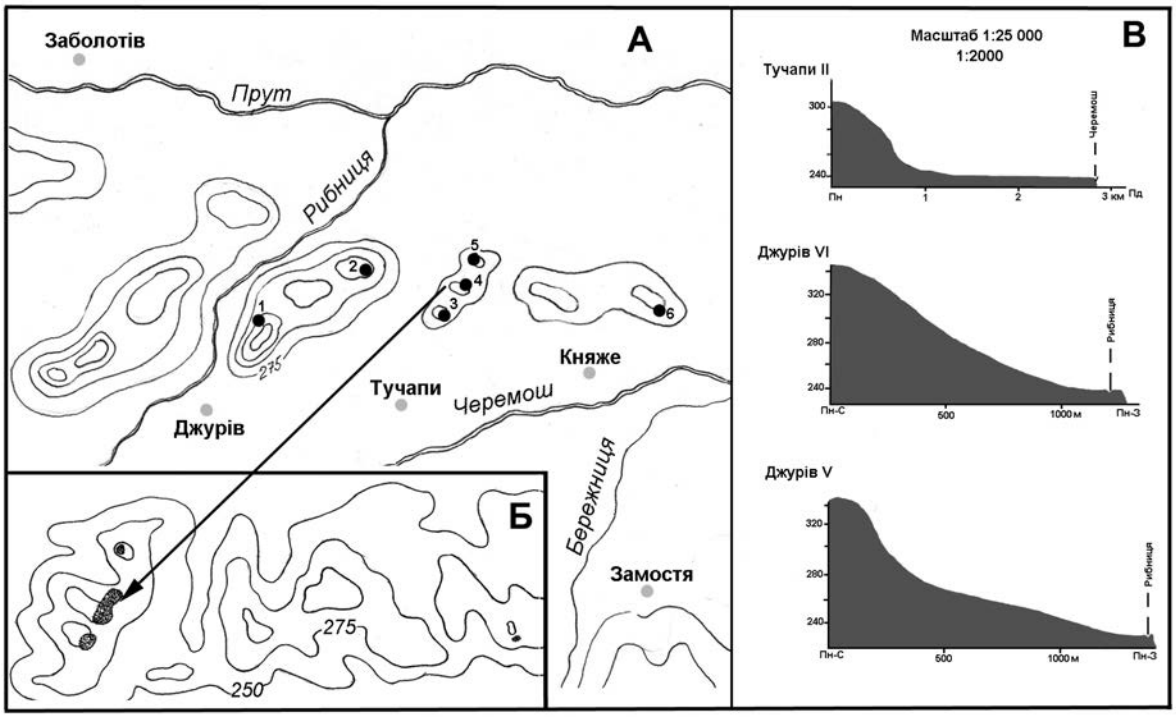

Рис. 3. А – Карта-схема розташування нововідкритих пам'яток: 1 – Джурів V; 2 – Джурів VI; 3 – Тучапи I; 4 – Тучапи II; 5 – Тучапи III; 6 – Княже VI. Б – концентрація знахідок на поверхні. В – схематичний переріз головних пам?яток

Fig. 3. A – Schematic map of localization of recently discovered sites: 1 – Dzhuriv V; 2 – Dzhuriv VI; 3 – Tuchapy I; 4 – Tuchapy II; 5 – Tuchapy III; 6 – Kniazhe VI; Б – concentration of finds on the surface. B – schematic section of the most important sites

сходу на північний захід і мають плоскі згладжені вершини. Найзахідніший горб (абс. вис. – 268 м) носить назву Бесаги, ймовірно, від того, що його зовнішній вигляд (два округлі пагорби, розділені сідловиною) нагадує бесаги – здвоєну полотняну сумку-мішок, яку носили через плече ще в недалекому минулому. На схід від Бесагів знаходяться ще три вищі горби, роз'єднані сідловинами. Називаємо їх відповідно розташування – горб Західний, горб Центральний, горб Східний.

Саме на них розташовані нововідкриті пам'ятки (відповідно Тучапи I, Тучапи II, Тучапи III). Сідловини між ними орієнтовані в тому ж напрямі – це верхів'я долин колишніх струмків, що зараз не мають постійного водотоку. Західний схил Західного горба є досить широкою виположеною терасою; його привершинний схил має ряд зсувів.

Із Західного горба (Тучапи I), що має висоту 310 м, відкривається широка панорама на довколишні пагорби та балки, долину та тераси правого берега Черемошу (Чернівецька область), на долину та лівий берег річки Прут, долину річки Рибниці, хребти Покутсько-Буковинських Карпат, за якими поодиноко видніються окремі вершини Чорногірського хребта (рис. 2). У давні часи такі місця були зручними перш за все для спостереження за пересуванням стад диких тварин, за зміною погодних умов та ін. Центральний горб (Тучапи II) – найвищий.

До північного заходу він порівняно круто обривається задернованим схилом, що, найімовірніше, утворився внаслідок зсувних процесів. Східний горб (Тучапи III) виположений, без чітко вираженої вершини, і є, скоріш за все, третьою терасою Пруту, уступ якої досить стрімко опускається до широкої другої тераси. Із цього горба видно панораму заплави та всього

високого лівого берега Пруту, починаючи із околиць Заболотова аж за Снятин (трохи більше 20 км).

Княженська височина має абсолютну висоту 300 м, її найвища частина досить вирівняна; це рівень високих терас, зайнятих орними полями, в пониззях заросла чагарниками, в західній частині, як і Драгасимівська височина, має фрагменти лісу. Зсувні ділянки в основному приурочені до південних схилів. В південній частині височини є великий кар'єр, де видобувають глину. В його найвищій частині знаходиться пам'ятка Княже VI.

Відстань між Тучапами I та Тучапами II становить 350 м по прямій, між Тучапами II та Тучапами III – майже 600 м. Від пам'ятки Тучапи III до Княже VI – 2,5 км.

Пам'ятки Джурів V та Джурів VI розташовані на Коробінській височині, що є вододілом між Прутом та Черемошем і водночас Рибницею (притокою Пруту) та Черемошем (рис. 3). Тучапські пагорби та Коробінську височину розділяє зниження, утворене струмками, що пересихають. Відстань між найвищими горбами цих височин становить два кілометри. Джурів V знаходиться в урочищі Знесенє, артефакти локалізуються на вершині зораного пагорба (абс. висота – 346 м) на невеликій площі. Джурів розташований в західній частині Коробінської височини на високому правому березі Рибниці, що має абсолютну висоту 356 м. Артефакти знайдені на висоті 330 м, а відносно рівня Рибниці – 100 м. Відстань до річки Рибниці від пам'яток Джурів V та Джурів VI становить відповідно 1 км та 600 м.

Ґрунти височин, на яких знаходяться пам'ятки – дерново-підзолисті. Південні схили горбів мають дещо темніший відтінок ґрунту, що пояснюється кращим прогріванням цих ділянок та змиву родючого верхнього шару ґрунту із вищих територій. На західному схилі горба пам'ятки Тучапи I рілля має жовтуватий відтінок, що відрізняє його від кольору ґрунту горбів Тучапи II та Тучапи III. На західному схилі горба Тучапи I є зсув, у якому відслонюються верхньоплейстоценові горизонти суглинків та прошарки темного похованого ґрунту. У цьому відслоненні культурних решток не виявлено.

3. Проблеми стратиграфії, сировина та стан артефактів. Артефакти на Тучапській, Коробінській та Княженській височинах знайдені на поверхні. Тучапи I, II, III та Джурів V локалізуються на орному полі, Княже VI приурочено до делювіальних відкладів підніжжя відслонення, Джурів VI – до делювію шостої тераси. Отже, нововиявлені пам'ятки слід вважати археологічними об'єктами із частково(?) зруйнованими або перевідкладеними культурними горизонтами.

На території пам'яток Тучапи I, II, III та Княже VI на привершинних схилах горбів є відслонення, в яких спостерігаються плейстоценові стратиграфічні горизонти з похованими ґрунтами. Однак в жодному з них культурних шарів не виявлено.

Найбільше артефактів знайдено на Центральному горбі (Тучапи II). Вважаємо, що тут і знаходилося найбільше стійбище. Західний і Східний горби (Тучапи I та Тучапи III) "бідніші" на знахідки. Можливо, що ці місця виконували функцію спостережних пунктів чи короткочасних стоянок, хоча нуклеус зі слідами перебування у вогні, що знайдений на стоянці Тучапи III, дає підставу припустити про дещо довший час перебування тут первісних поселенців. Схил Центрального горба більш захищений від вітру та розташований ближче до вершини біля найбільшої з балок, де колись, найімовірніше, виходило на поверхню джерело.

Артефакти Тучапи II знайдені на площі орієнтовно 1 га, менше на вершині, більше – на схилі його південно-східної експозиції. На нашу думку, це можна пояснити тим, що при північно-західному напрямку вітру в цій місцевості напрям руху поверхневих дощових вод відповідно є південно-східний. Влітку 2013 р. в період проливних дощів ми знаходили кремені у свіжовимитих рівчаках зораного схилу, що мали глибину майже 30 см. З іншого боку, схил такої ж експозиції Східного горба (Тучапи III) є задернований, тому знахідки артефактів там ймовірні тільки під час розкопок. На стрімкіших схилах (західна і східна експозиція) артефакти розтягнуті на значно більшу площу орного поля від вершини горба, ніж на пологих схилах (південна експозиція). Найбільш вірогідно, що це зв'язано із напрямом зорювання – орні скиби простягаються в основному із заходу на схід. У наш час зорана тільки половина площі трьох

горбів (південно-східна частина), тому можливо при закладанні шурфів на цілинній території знайти непорушений культурний шар.

Артефакти пам'ятки Княже VI знайдені як підйомний матеріал в підніжжі невеликого відслонення глин та у самому відслоненні вище глиняного кар'єру. Вони вимиті на поверхню дощовими водами. Відслонення знаходиться у південній частині Княженської височини, на схилі південної експозиції. Це відслонення має незначний шар сучасного ґрунту, нижче якого йдуть жовті глини. Культурного шару не виявлено.

Артефакти пам'ятки Джурів V знайдені на орному полі. Крем'яні знаряддя в основному локалізовані на вершині пагорба, дещо зміщені до південного схилу. Кілька лусок знайдено на західному привершинному схилі.

Джурів VI – пам'ятка багатошарова, недостатньо досліджена, тут є мінімум чотири археологічні культури із часовим діапазоном від Трипілля до Київської Русі. Крем'яні артефакти знайдені вище верхів'я струмка на лісовій дорозі. Найімовірніше, що вони змиті із вищої місцевості, що є майданчиком шостої тераси Черемошу.

Сировина. Крем'яні вироби зі стоянки Тучапи належать до туронського та сеноманського кременю, що залягає в долині Дністра та його приток. На зламі сировина чорна, з деяким коричнюватим відтінком. Невеликий відсоток лусок та відщепів мають темно-сірий колір. Один із крайових відщепів та одна луска мають медове забарвлення, покрите зверху сильною білою патиною. Два артефакти виготовлені із чорно-сірого кварциту, що не просвічує на краях. Є артефакти, в т. ч. луски, із жовто-коричневого вапнистого аргіліту. Серед лусок та скалок є шість екземплярів із чорної яшми.

З Тучап I і II походить з десяток виробів, в тому числі нуклеус (рис. 6, *3*) і знаряддя (рис. 4, *3, 9*), що виготовлені з неякісної кременистої породи сеноманського ярусу верхньої крейди. Цей факт, разом з кварцитовими артефактами, свідчить про брак якісної сировини – туронського кременю з родовищ. Очевидно, така сировина знаходилася порівняно далеко, тому її часто заміняли іншими породами. Серед пластинок з притупленою спинкою Тучап II є кілька екземплярів, виготовлених з темної яшмоподібної породи. Відзначимо, що на Поділлі у верхньопалеолітичний час використовувався виняткова туронський кремінь.

Кремінь із Княже VI – смугастий; тут чергуються сірий, білуватий та синьо-сірий відтінки. Кремінь із пам'ятки Джурів V різний за кольором. Чотири артефакти фарфороподібні, чотири – світло-коричневого кольору із сіруватим відтінком, одна пластина темно-сірого, майже чорного кольору. Артефакти Джурів VI мають фарфороподібний вигляд, на зламі кремінь темно-коричневий із сірим відтінком.

Фізичний стан крем'яних артефактів. Більшість виробів з кременю сильнопатиновані і мають фарфороподібний вигляд. Певна частина кременів має середній ступінь біло-синьої патини, на окремих екземплярах нерівномірна, іноді неоднакова патинізація спостерігається на дорсальній та вентральній частинах пластин, різних гранях нуклеусів. Кілька уламків тонких пластин, що мають плоску дрібну ретуш, окремі скалки та луски не мають патини взагалі.

Певна частина уламків пластин, відщепів-відходів та лусок крім сильної патини мають розтріскану поверхню, що є результатом перебування їх у вогні.

4. Техніко-типологічний аналіз виявлених артефактів.

Тучапи I. Знайдено – 1 нуклеус, 4 пластини, 10 пластинок, 8 мікропластинок, 12 відщепів, 61 скалка-луска розміром менше 2 см в поперечнику, 20 знарядь праці (рис. 4).

Нуклеус двоплощадковий, біпоздовжній, з виділеним міжфасетковим ребром для переоформлення і зняття мікропластинчастих сколів (рис. 4, *1*). Знаряддя праці представлені трьома пластинами з пласкою ретушшю (рис. 4, *2, 7, 8*), атиповим скребком на вигнутій в профіль пластині, з мінімальною ретушшю на робочому краю (рис. 4, *4*), кутовим різцем на крупній безсистемно-крайовій пластині (рис. 4, *5*), скребло подібним знаряддям на фрагменті безсистемного відщепу (рис. 4, *3*) та фрагментами пластин і пластинок з крутою та притуплюючою ретушшю. Серед останніх треба відзначити фрагмент пластини з крутою виїмкою та вентральною ретушшю на протилежній літералі (рис. 4, *6*), 2 фрагменти пластин з

крутою суцільною ретушшю по поздовжньому краю (рис. 4, *13, 14*), медіальна частина, очевидно, вістря на високій двоскатній пластині і крутою напівзубчастою ретушшю, що формує симетрично звужені боки (рис. 4, *9*). Найбільше зацікавлення викликають дві пластини з притупленою спинкою типу гравет (рис. 4, *10, 11*), дві мікропластинки з крутою мікроретушшю притуплення поздовжньої сторони (рис. 4, *12, 18*), різцевий скол з додатковим притупленням поздовжнього боку (рис. 4, *17*), що дозволяє відносити його до типу голчастих вістер. Дві пластинки мають притуплений поперечний широкий край: одна – з вентрального боку (рис. 4, *15*); друга – з дорсального (рис. 4, *16*). Майже усі пластинки і мікропластинки сильно фрагментовані (переважно – 4-та частини заготовки), що створює ілюзію мікролітичного комплексу, хоч насправді, якщо приблизно реконструювати цілі знаряддя праці,

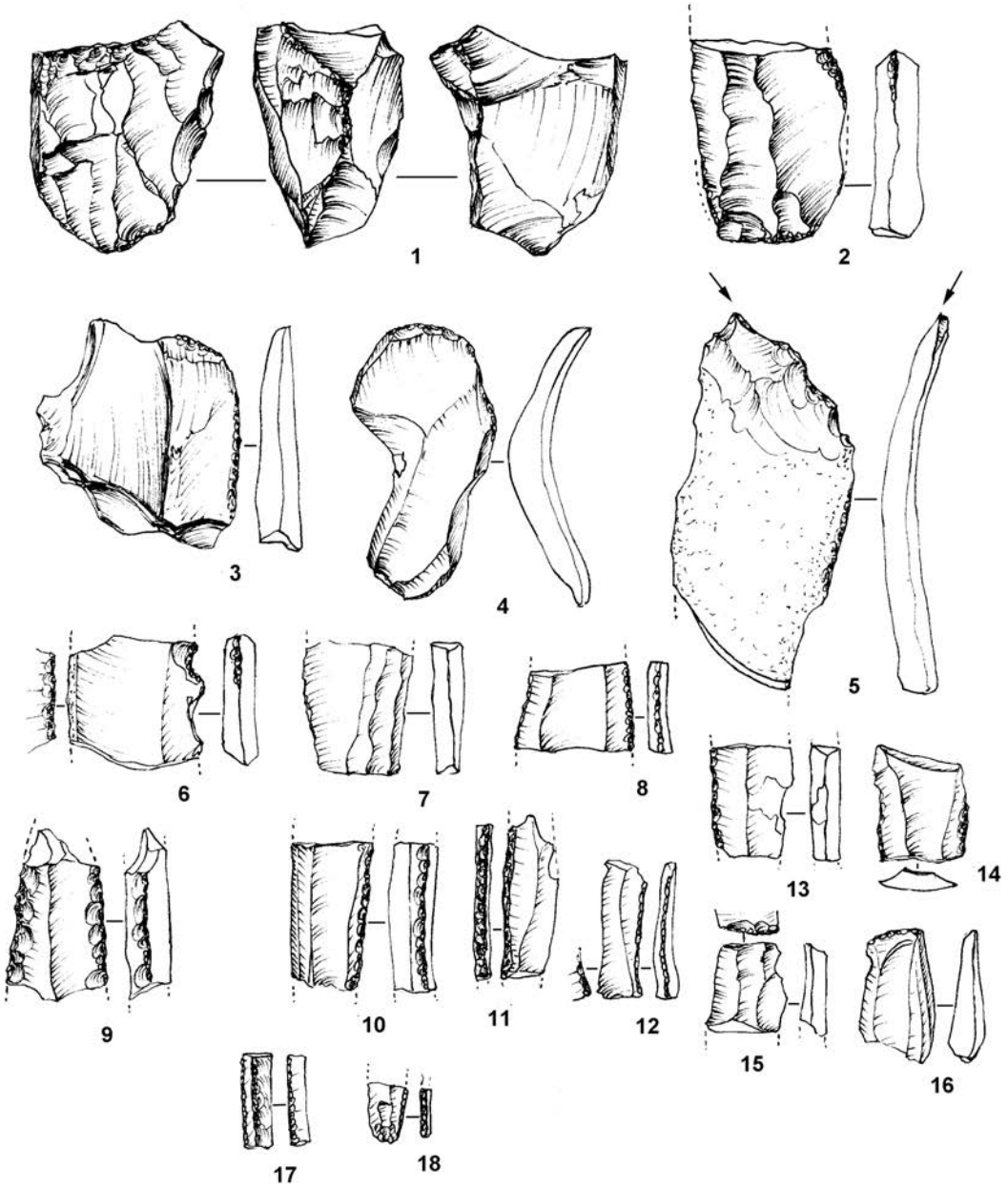

Рис. 4. Тучапи I. Крем'яні вироби
Fig. 4. Tuchapy I. Flint artifacts

то комплекс попадає у категорію гравет-епігравецького варіанту культури і за аналогіями може бути датований часом після максимуму останнього зледеніння – 18–12 тис. р. тому.

Тучапи II. Це центральна – опорна поки-що пам'ятка у тучапській групі. Кількість артефактів, знайдена на території цієї пам'ятки, найбільша серед усіх нововідкладених пам'яток – більше 2 тис. екз. Нуклеусів – 26, нуклеподібних уламків – 24, технічних сколів типу "таблетки" та "напівтаблетки" – 12, великих фрагментів пластин – 51, пластинок – 139, мікропластинок (цілих та фрагментів) – 256, відщепів – 181, лусок та скалок – 1317, із них: зі слідами перебування у вогні – 126, із первинною кіркою – 129, із яшми – 3, кварциту – 2, аргіліту – 3, із кременю медового кольору – 2 екземпляри. Крім того, у колекції присутні 92 знаряддя праці, у більшості – на пластинках та мікропластинках

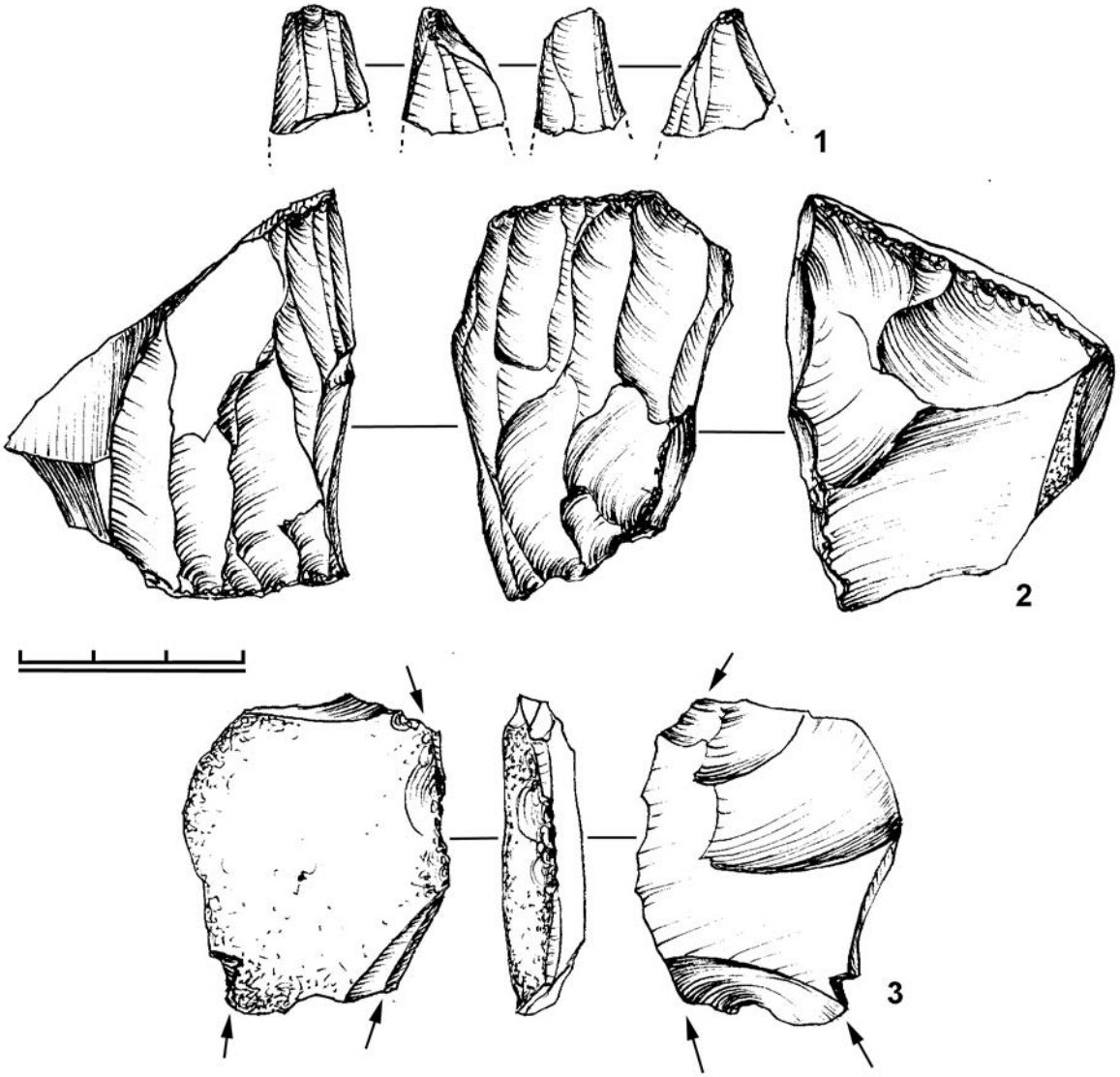

Рис. 5 Тучапи II. Нуклеуси
Fig. 5. Tuchapy II. Cores

Всі нуклеуси невеликі за розмірами, максимально спрацьовані, націлені на зняття мікропластинок. Сировину доводилося економити, оскільки найближчі природні поклади знаходилися за 40–50 км в долині Дністра. Для розщеплення підбиралися невеликі плескаті чи пальчасті конкреції розмірами 5–7 см у довжину. Показовим у цьому аспекті є ядрице

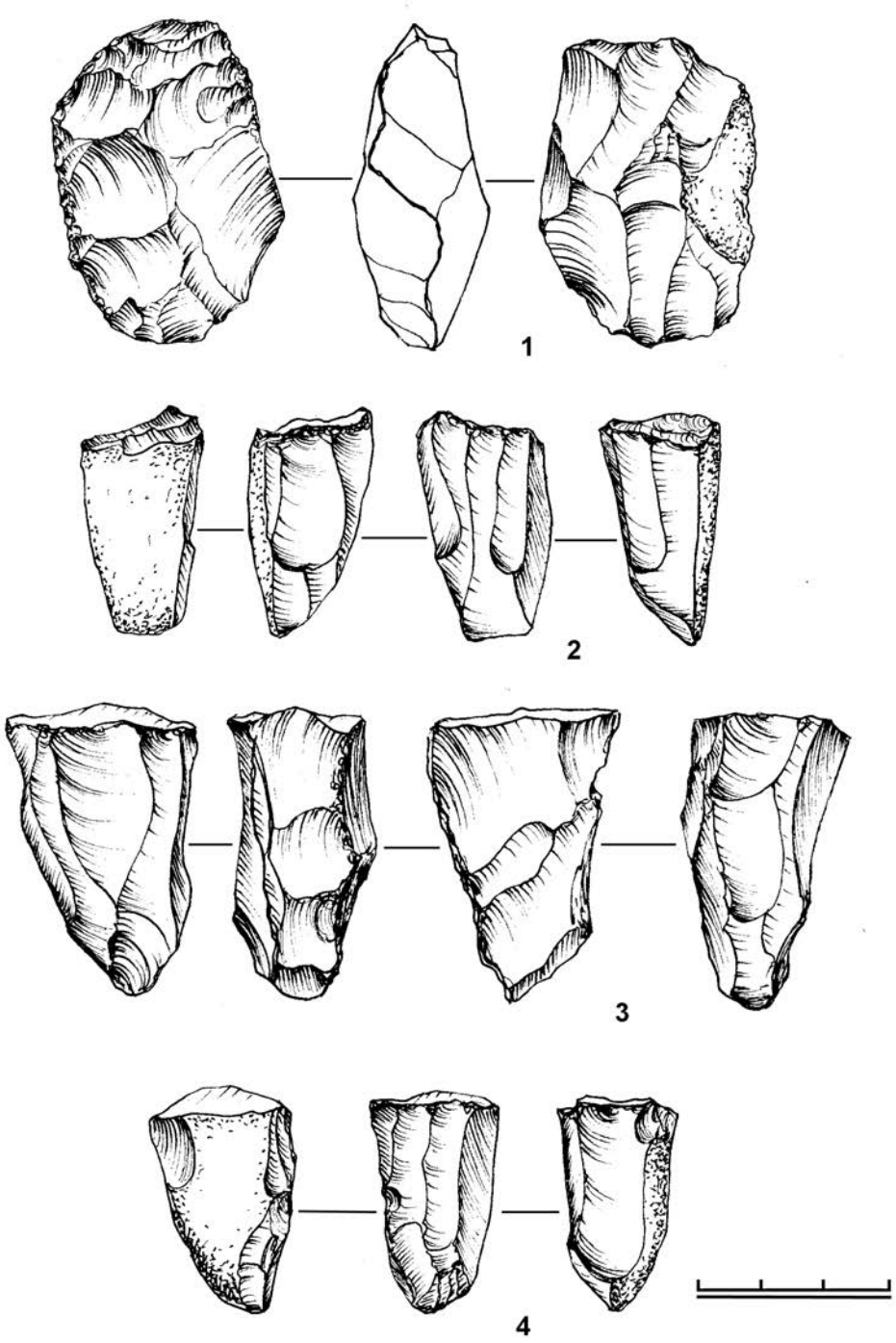

Рис. 6. Тучапи II. Нуклеуси
Fig. 6. Tuchapy II. Cores

початкового етапу розколювання, підготовлене на плескатому жовні способом двобічної радіальної оббивки (рис. 6, *1*). На перший погляд може видатися, що маємо маленьке дископодібне ядрице , в той час, як насправді, це – преформа торцового нуклеуса з виділеним (справа) фасетованим між фасетковим ребром для зняття мікропластинок. Є, правда, ймовірність, що цей екземпляр використовувався як макрознаряддя (скребло-скребок ?).

Більше розповсюдженими були пальчасті заготовки з поперечною пласкою площадкою, з якої відокремлювали вузькі видовжені сколи (рис. 6, *2, 4*), внаслідок чого нуклеуси набирали

конічної чи пірамідальної форми. Інколи такі ядрища (більших розмірів) переоформлювали і підправляли способом формування поздовжнього між фасеткового ребра (рис. 6, *3*).

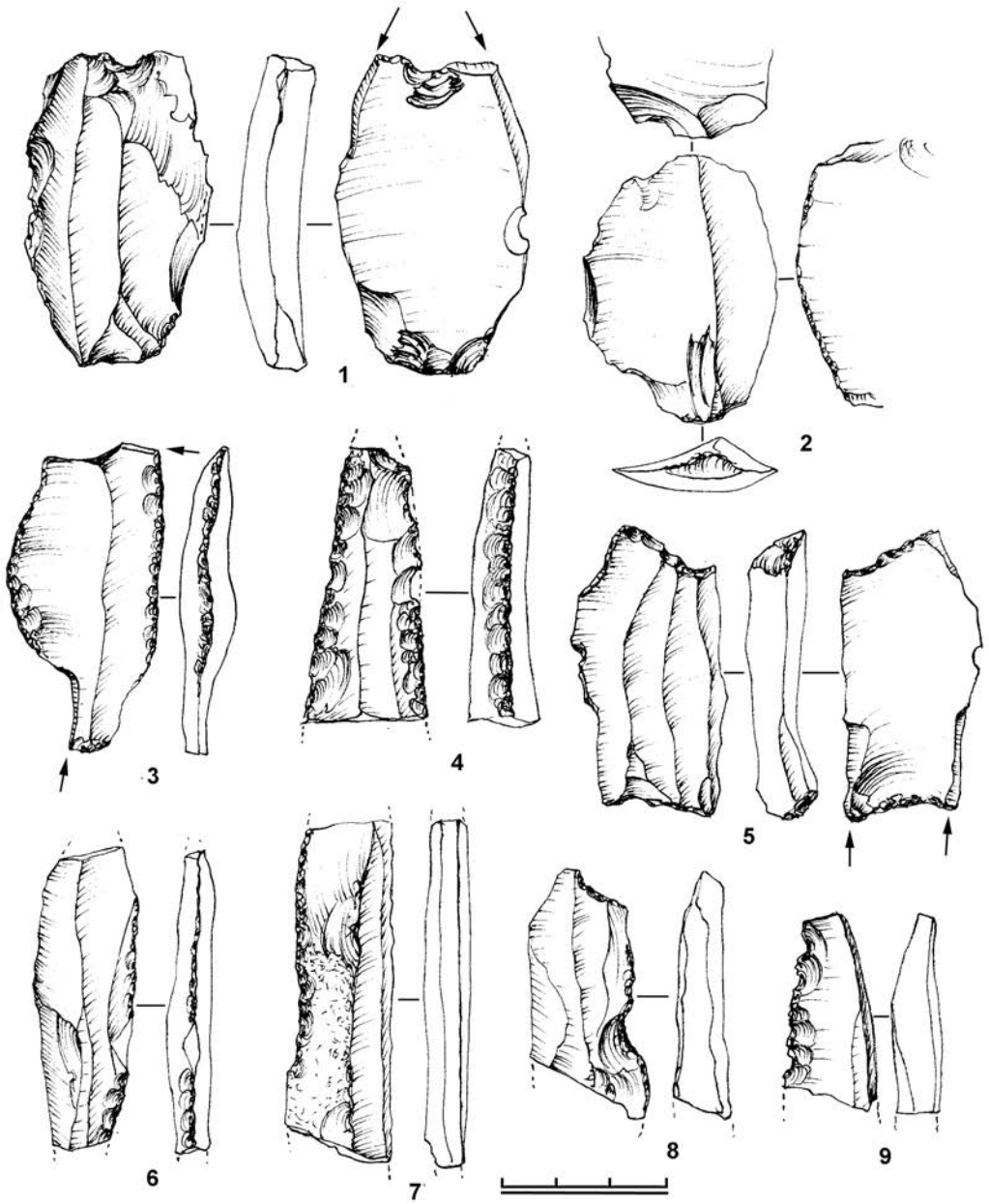

Рис. 7. Тучапи II. Знаряддя праці
Fig. 7. Tuchapy II. Tools

Частими в колекції є біполярні двох площадкові ядрища зі скошеними до середини відбивними площадками (рис. 5, *2*), або ж нуклеуси, сформовані на масивних відщепах (рис. 5, *3*), з різцевими сколами, що утворилися внаслідок зняття ретушованого краю-ребра. Можливо, що саме для продукування мікропластинок на крупних відщепах проводилася вентральна підтеска та наносилися бокові різцеві зняття (рис. 7, *1, 2*). За іншими класифікаційними схемами такі вироби визначаються як подвійні бокові різці (рис. 7, *1*).

Нуклеподібні уламки та уламки сколів є різного типу. Серед них виділяються так звані "таблетки" та "напівтаблетки". "Зірчаста поверхня" (ямки, лунки, сліди контрудару) на одній із

них свідчить про те, що, найімовірніше, спочатку нуклеус використовувався як відбійник. Багато уламків є аморфними, так що неможливо визначити форму і тип нуклеуса.

Серед відщепів та лусок багато типових відходів виробництва – сколів оживлення, обмеження ребер і потоншення тилових поверхонь.

Знаряддя праці – 105 екз. Вироби з вторинною обробкою представлені достатньо широким асортиментом знарядь, характерних для заключної фази верхнього палеоліту. Головні категорії інвентарю: різці – 23. скребки атипові – 3, скреблоподібні – 2, пластини з пласкою

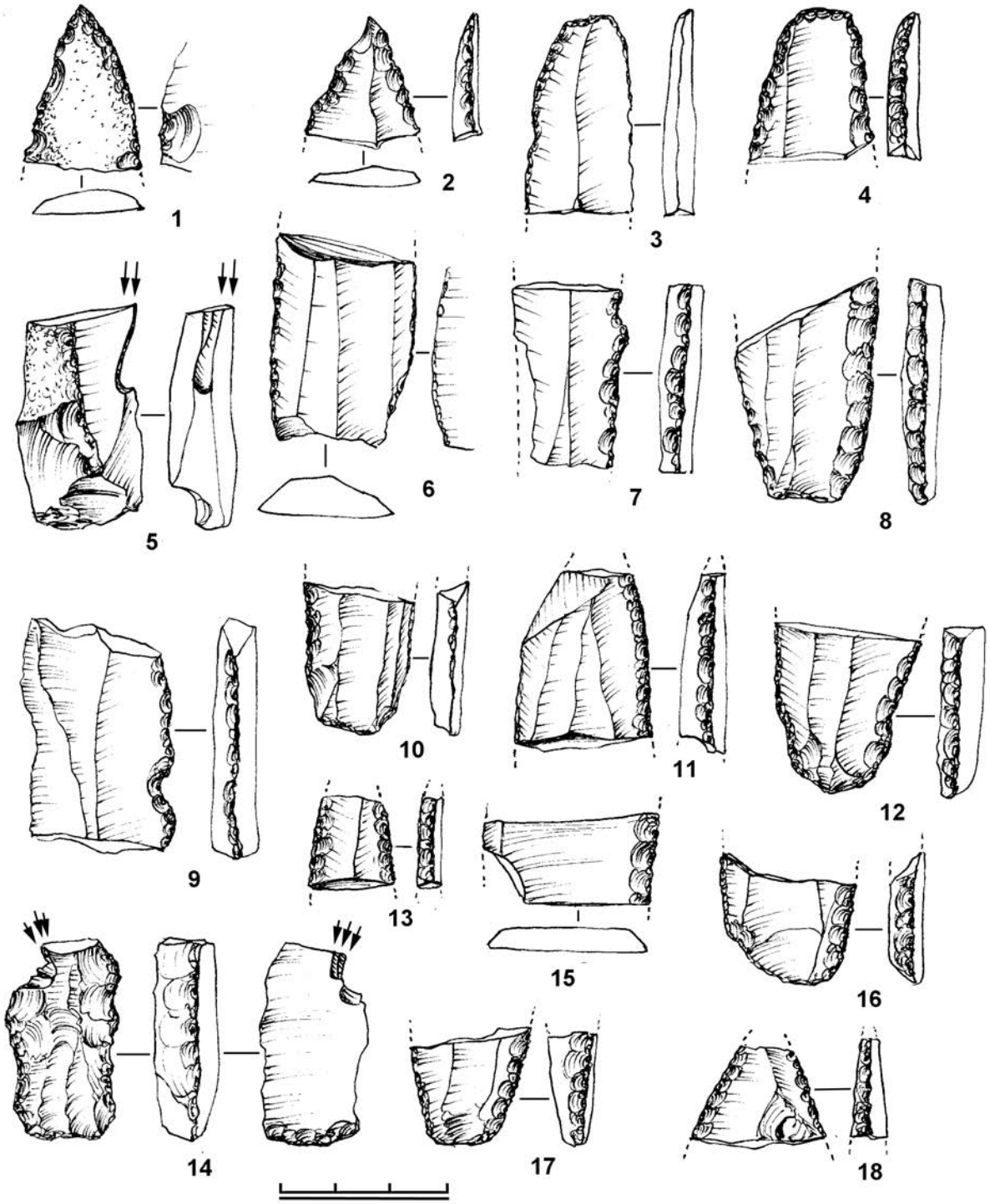

Рис. 8. Тучапи II. Знаряддя праці
Fig. 8. Tuchapy II. Tools

ретушшю – 11, пластини з крутою ретушшю – 9, сколи із зубчастою ретушшю – 3, сколи з виїмками (скобелі) – 4, вістря симетричні – 5, вістря гравет – 4, голчасті вістря – 3, пластинки з виїмкою в основі – 3, пластинки з притупленою спинкою і поперечним притупленим краєм – 14, фрагменти пластинок з притупленою спинкою – 12 екз.

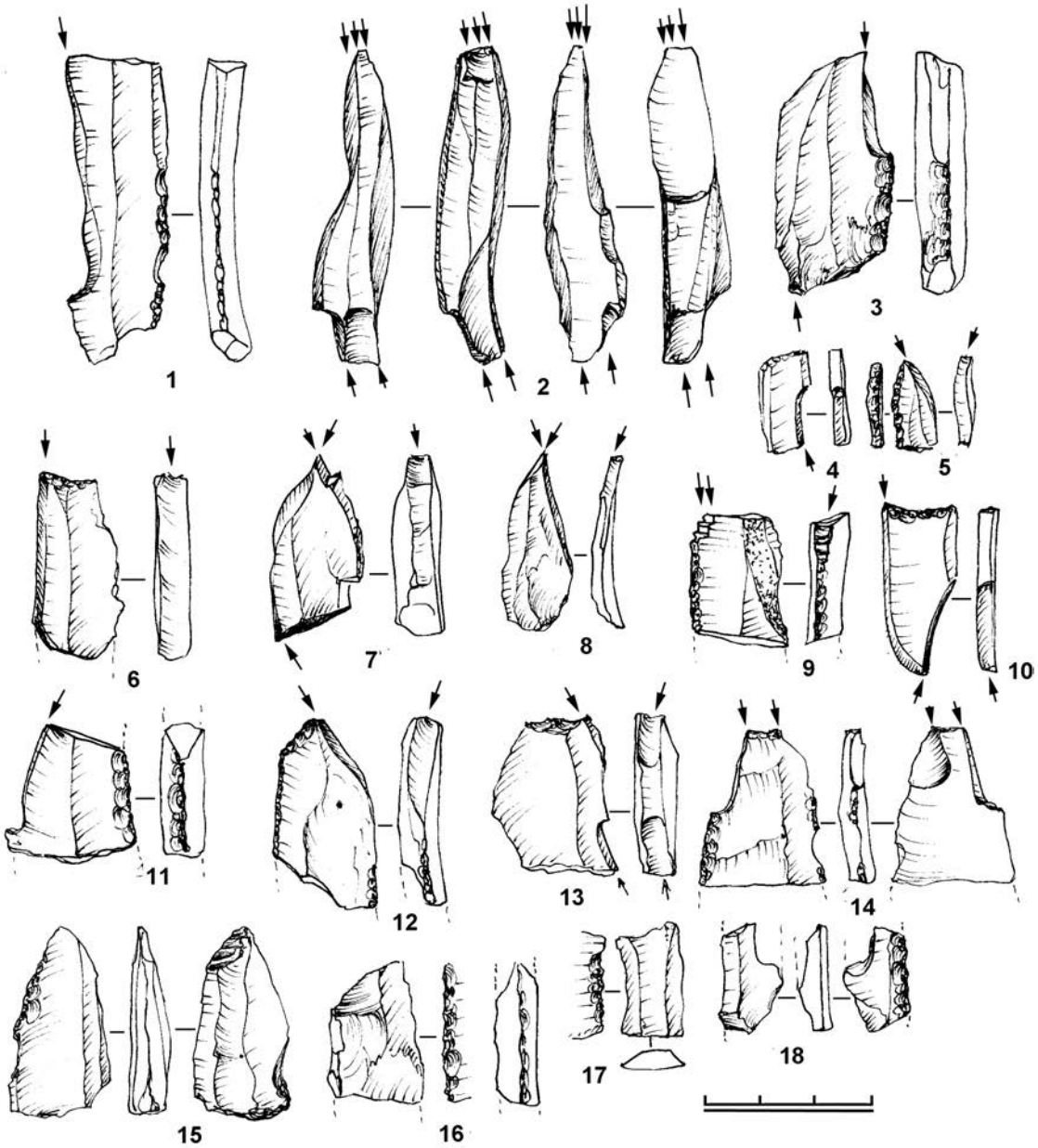

Рис. 9. Знаряддя праці. Різці
Fig. 9. Tools. Burins

Треба відзначити, що ці цифри можуть змінитися в залежності від нових зібрань на поверхні стоянок. Кожне обстеження терену дає нові колекції, які впливають на кількість і відсоток знарядь. Водночас безсумнівним є наявність значної кількості мікролітичного інвентарю – різних пластинок з притупленим краєм (понад 50 %), різноманітних вістер і різців. Дивно, що немає типових скребків? Можливо, це пов'язано з господарською спеціалізацію стоянки?

Усі різці виготовлені на пластинах і мікропластинках. За традиційною схемою, вони поділені на групи бокових – 15, кутових – 3 і серединних – 5 екз. Серед загальної кількості цих знарядь можна виділити пластини з поперечним притупленим (ретушованим) краєм і боковими

різцевими сколами (рис. 9, *6, 10, 13, 14*). Інколи поперечно-ретушований край скошений (рис. 9, *12*). Часто різцеві сколи були націлені на відокремлення фрагменту ретушованого поздовжнього краю (рис. 9, *3, 9, 14*; 8, *14*). Виразними є серединні різці, які іноді подібні до кутових (рис. 9, *2, 7, 8*). Показовий екземпляр подвійного біполярного багато фасеткового типу (рис. 9, *2*), який можна трактувати і як максимально спрацьований призматичний двох площадковий нуклеус. Так само до біполярного типу належать різці на пластинах чи фрагментах коротких пропорцій (рис. 9, *3, 7, 10, 13*). Загалом різці репрезентують досить розвинутий і розмаїтий інвентар, характерний для пам'яток граветської культури.

Скребки атипові є своєрідним різновидом пластинок з притупленим поперечним краєм (рис. 8, *3, 4*; 9, *4*; 10, *23*). Один з них (рис. 8, *3*) має звужений похилий робочий край, що є продовженням ретушованої поздовжньої сторони. Другий скребок має дуже крутий робочий край, який з'єднується з двома поздовжніми притупленими боками. Ще один нестандартний скребок (рис. 10, *23*) має підправлений поперечний край і притуплений поздовжній. Мініатюрним знаряддям є комбінований варіант мікроскребка-мікрорізця (рис. 9, *4*). Важко сказати, чи поперечний ледь випуклий край слугував у якості скребка, чи це просто притуплений торець пластинки ?

Серійно представлені різні вістря. Показовими є два обламаних кінця ретушованих вістер (рис. 8, *1, 2*). Дивно, що одне з них було виготовлене на сколі, повністю вкритому конкреційною кіркою. Але якщо врахувати далеку відстань до якісної сировини, то можна зрозуміти поселенців, які використовували під знаряддя кожен придатний скол. Судячи зі знайдених фрагментів, вістря мали загалом досить великі розміри – 7–10 см довжиною. Очевидно, ці вироби слугували наконечниками до невеликих списів-дротиків. Оскільки такий мисливський інвентар ламався і губився під час полювання поза межами стійбища, то можемо вважати, що виявлені фрагменти є бракованими чи випадково розламаними в стародавній час продуктами (сучасні розломи, наприклад, від плуга добре помітні за характером злому і відсутності патини).

До типу знарядь видовжених симетричних вістер треба відностити, мабуть, усі фрагменти невеликих вузьких пластин з двома поздовжніми притупленими краями, тому що крута чи "тупа" ретуш по поздовжньому краю заготовки наносилася лише з метою вирівнювання та укріплення геометричної фігури вістря. Доказом такого припущення є кілька фрагментів зі звуженими притупленими краями, проколюючи верхні кінчики у яких відсутні – відламані в процесі застосування (рис. 7, *4*; 8, *11, 13, 18*). Особливо показовим є фрагмент вузького видовженого, але досить міцного вістря (рис. 7, *4*). Не виключено, що й базальні частини деяких круто ретушованих пластин в минулому були вістрями (рис. 8, *8, 12, 16, 17*).

Одне з не стандартизованих знарядь типу вістря має поздовжню "підтеску" – рис. 9, *15*. Це термінальний фрагмент порівняно масивної пластинчастої заготовки, на якій з боку черевця нанесено два поздовжніх пласких зняття, від чого виріб набув вигляду мікронуклеуса. Гострий проколюючий кінець має додаткову підправку.

Одна з виділених категорій знарядь – пластини з пласкою підгострюючою ретушшю (рис. 7, *6, 7*; рис. 8, *6*). Такі вироби часто називають ножеподібними пластинами, оскільки суцільна чи часткова пласка ретуш виконувала функцію вирівняння леза ножеподібного інструменту. Часто така ретуш дуже дрібна, локалізована на одному, чи на двох гострих поздовжніх боках заготовки.

Дуже рідко, але трапляється зубчаста ретуш на пластинах, які застосовувалися у специфічних трудових операціях (рис. 7, *9*).

Лише кілька предметів можна віднести до типу скреблоподібних знарядь. Одне з них – комбіноване з боковим різцем (рис. 7, *3*), притупленою прямою спинкою і випуклим ретушованим краєм. Друге знаряддя з випуклим лезом скребла (рис. 7, *2*) має вентральну підтиску поперечного кінця (типу костьонківських ножів). До речі, мікроретуш нанесена з боку животика, що рідко трапляється в подібних технокомплексах.

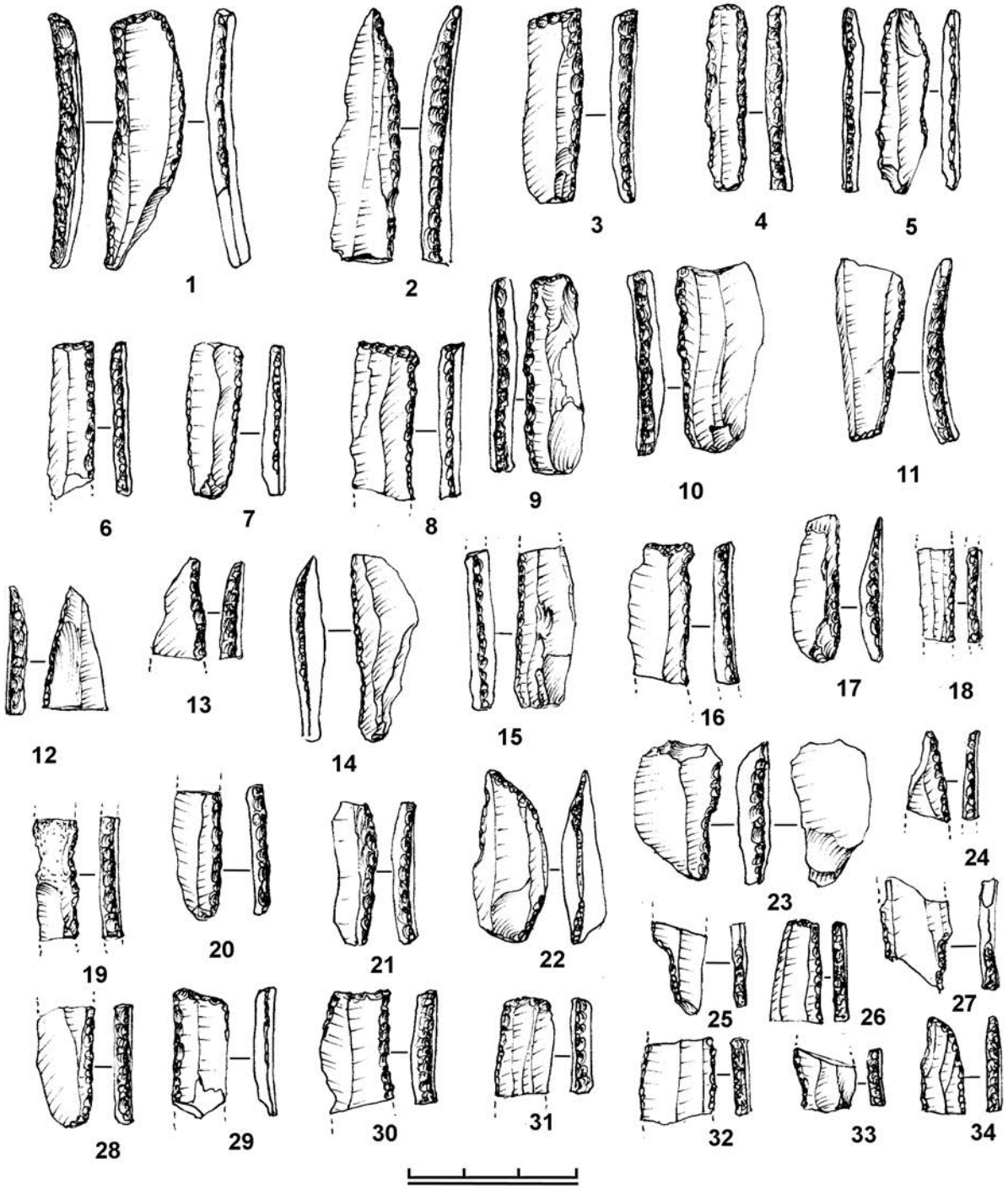

Рис. 10. Знаряддя праці. Пластинки і вістря з притупленою спинкою
Fig. 10. Tools. Blades and points with blunt dorsal sides

Окремою категорією є сколи із скобелеподібними виїмками. Їх небагато, виїмки не стандартизовані (рис. 7, *5, 8*; 8, *9*).

Найчисельнішою і найвиразнішою групою є різні "граветоїдні інструменти" – пластинки та мікропластинки з притупленою спинкою. Їх можна поділити на різні техніко-морфологічні типи. Найбільше пластинок з одним чи двома поздовжніми краями, окремі з яких слід кваліфікувати як фрагменти голчастих вістер, зважаючи на мікролітичний характер їх заготовок (рис. 10, *18–21*).

Показовими є типові вістря гравет-мікрогравет (рис. 10, *2, 12, 13, 24, 34*), з яких лише одне майже ціле, інші – у фрагментах (гострі проколюючи кінці). Типові граветські вістря серійно представлені на сусідній стоянці Замостя I (рис. 11). Ще одним характерним типом є пластинки з виїмкою при основі – граветський елемент наконечників з боковою виїмкою (рис. 10, *25, 27, 33*). В Замості I (рис. 11) ці вироби більші за розмірами і досконаліші за формою.

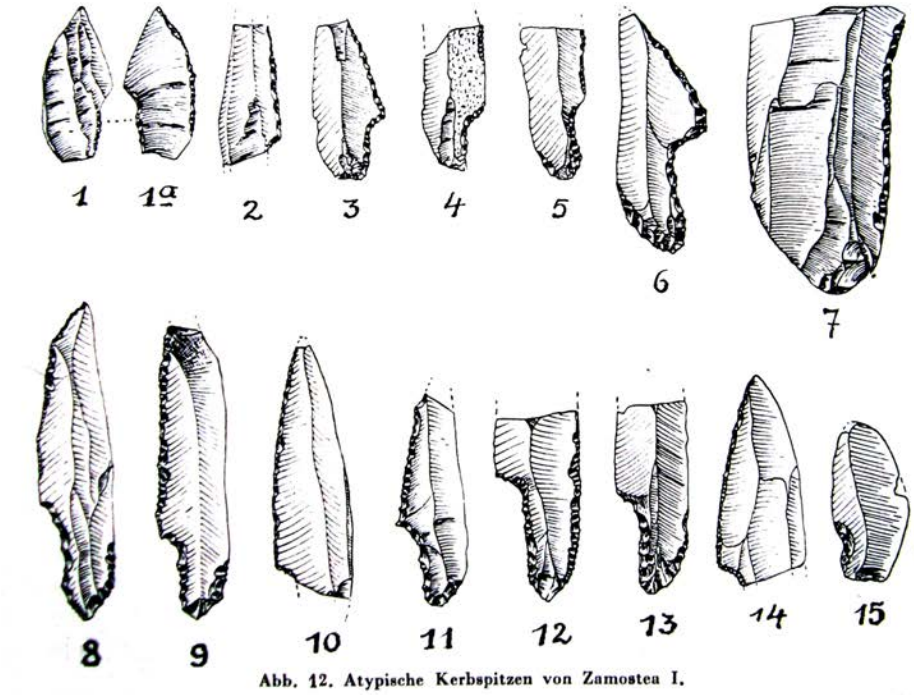

Abb. 12. Atypische Kerbspitzen von Zamostea I.

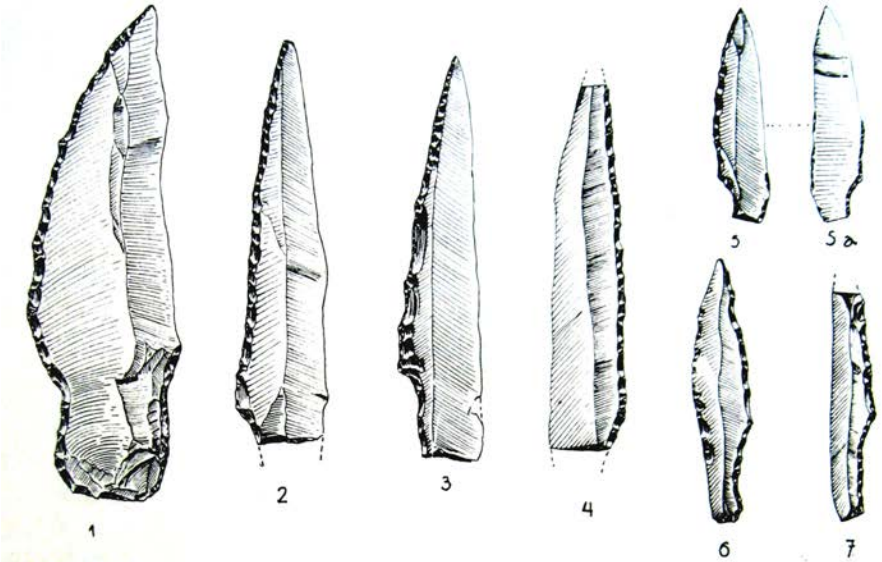

Abb. 13. Atypische Kerbspitzen von Chişla-Negimova I am Nistru in Nordbessarabien. Zum Vergleiche mit ähnlichen Funden von Zamostea I abgebildet.

Рис. 11. Замостя I. Вироби граветського технокомплексу (Ambrojevici, Popovici, 1938)
Fig. 11. Zamostia I. Tools from gravetic technocomplex (Ambrojevici, Popovici, 1938)

Найцікавішою групою мікроінвентарю Тучапів II є пластинки з двома (чи одним) притупленими поздовжніми краями і широким поперечним – також круто ретушованим (притупленим) – рис. 10, *1, 3–6, 8, 9, 16, 26, 29–31*. Кілька предметів збереглося повністю, що дає можливість визначити ці вироби або як наконечники до стріл з тупим поперечним краєм,

або ж як чотирикутні вкладні до складних знарядь в роговій чи дерев'яній основі. Останнє припущення особливо доречне, якщо врахувати, що одна із поздовжніх сторін таких вкладнів має дуже гостре лезо (рис. 10*, 3,6, 8, 16, 30, 31*). Наконечниками до стріл могли слугувати пластинки з однією притупленою стороною і звуженою основою (рис. 10, *1, 4, 5, 7, 11, 14, 17*). Окремі фрагменти пластинок з притупленою спинкою дуже дрібні і визначити їх тип та функцію дуже непросто (рис. 9, *16–18*).

Підводячи підсумок граветоїдного мікрокомплексу Тучапів II, треба вказати на його особливість, специфіку, яка проявляється насамперед у загалом дрібних розмірах пластинок з притупленим краєм, менших розмірів наконечників з боковою виїмкою, у наявності прямокутних вкладнів видовжених пропорцій.

Тучапи III. Знайдено 14 артефактів: 2 нуклеуси, скребок, два відщепи із темно-сірого кварциту, чотири мікропластинки, одна із яких має притуплюючу ретуш, луски та скалки. Один нуклеус типовий одно площадковий; другий – двоплощадковий, із біпоздовжним сколюванням. (має сліди перебування у вогні). Скребок кінцевий, півкруглий, похилий, виготовлений на пластині середніх розмірів. По обох поздовжніх краях помітна суцільна ретуш; з правого боку вона напівкрута лускова і формує міцний випуклий робочий край скребла. Отже, знаряддя комбіноване – з робочими елементами скребка та скребла. Мікропластинка із притуплюючою односторонньою ретушшю аналогічна артефактам із пам'яток Тучапи I, Тучапи II.

Княже VI. Знайдено 19 артефактів. Один нуклеус, дві пластинки, дві мікропластинки, голчасте вістря та 13 скалок. Всі артефакти мають світло-сіру суцільну патину, однак текстуру кременю видно чітко. Кремінь смугастий, походить, мабуть, із Середнього Дністра. Нуклеус двоплощадковий із біпоздовжнім сколюванням. Пластинки без ретуші тонкі; фрагментовані. Мікропластинки також представлені медіальними фрагментами. Серед артефактів виділяється голчасте мікровістря типу гравет із притупленою бічною стороною.

Джурів V. На поверхні знайдено скребок, сім пластин з ретушшю, десять лусок та скалок. Скребок виготовлений на пластині з мікроударною площадкою. Пластина покрита незначною патиною. Інший фрагмент пластини із багатофасетковою ударною площадкою на одному із боків має сліди використання. Пластина слабко патинована. Пластини із темно-сірого кременю представлені проксимальним та медіальним фрагментами. Медіальний фрагмент фарфороподібної мікропластини на одному із боків має малопомітні сліди застосування. На нашу думку, артефакти можна розділити на дві групи – періоду верхнього палеоліту та мезоліту.

Джурів VI. Знайдено 10 крем'яних артефактів. Серед них вістря, різець, чотири мікропластини, одна пластина, відщепи та луски. Всі артефакти сильно патиновані. Вістря представлене дистальним кінцем, що зламаний у давні часи. Він виготовлений на двосхилій пластині з напівкрутою ретушшю. Тонка мікропластинка має зламаний дистальний кінець. Дві мікропластинки є проксимальними фрагментами, що також зламані у давній час. Нешироka, однак масивна в перерізі мікропластинка, виглядає швидше як великий різцевий скол. Серед чотирьох відщепів один має сліди перебування у вогні. Всі артефакти попередньо віднесені до верхнього палеоліту, за ступенем патини та загальним виглядом вони аналогічні до кременів із тучапських пам'яток.

5. Аналогії та порівняння. Ми уже згадували, що найближчою до нововиявлених пам'яток є стоянка Замостя I, що розташована за 15 км на південь від пам'яток Тучапи I, II, III, у селі Замостя Вижницького району Чернівецької області. Вона відкрита та досліджувалася в 1935 р. Ч. Амброжевичем та Є. Лазарем [Ambrojevici, Popovici, 1938]. В 1940-х рр. пам'ятку досліджував М. Петриченко [Петриченко, 1961], а пізніше її матеріали частково були опубліковані П. Борисковським [Борисковский, 1953], який лише скопіював рисунки зі статті Ч. Амброжевича (до речі, кремені із Замостя I малював Євзибій Лазар) і дав дуже поверхову характеристику комплексу. Культурні залишки залягають у прошарках від поверхні і до 90 см, в підґрунті, на межі з глинистим шаром. Під час розкопок працювали геологи Г. Маковей, І. Анастасіу та палеоботанік Р. Попович [Пивоваров, 1998, с. 36–37], який на основі виявленого

вугілля визначив рештки в'яза, бука, граба, клена, що вказувало на загалом поміркований теплий період.

Типовими знаряддями були вістря гравет, наконечники з боковою виїмкою, кінцеві скребки, пластинки із притупленим краєм, бокові та серединні різці, а також пластини, відщепи та призматичні нуклеуси [Ambrojevici, Popovici, 1938]. П. Борисковський вказував, що в Замості майже немає різців, зате добре представлені кінцеві скребки з розширеним робочим краєм [Борисковский, 1953, с. 113, 118]. І, навпаки, в інвентарі Тучапів II добре представлені різці, включно з мікрорізцями, зате зовсім немає типових скребків.

У топографічному плані пам'ятка Замостя I та нововиявлені пам'ятки займають найвищі висоти протилежних берегів річки Черемошу (рівень високих терас). Ні в Замості, ні на тучапських стоянках не знайдено остеологічного матеріалу, причиною чому є залягання культурних шарів в глинисто-чорноземних ґрунтах, які за рахунок підвищеної кислотності розчиняють кістковий матеріал. Подібність полягає ще в тому, що артефакти знаходяться порівняно на незначній глибині від поверхні, від 5 до 98 см [Ambrojevici, Popovici, 1938, s. 24].

Пам'ятку Замостя I відносять до завершального епізоду раннього етапу верхнього палеоліту. Вона може співставлятися із верхніми шарами еталонної стоянки Молодове V (7–4 шари), що досліджена О. Чернишом [Черниш, 1961, 1987]. Визначальним для Замостя I є те, що її інвентар вміщує вістря із бічною виїмкою, що характерні для гравету. За даними Л Кулаковської та В. Усика, на території Середнього Подністер'я є тільки три стоянки, де зафіксовані такі вістря – Замостя I, Молодове V (7 шар), Дорошівці III [Кулаковська та ін., 2011]. Мікровістря з боковою виїмкою, що дещо відмінні від інвентарю вищеперелічених стоянок, виявлені на граветських стоянках Галич I, Єзупіль III [Ситник та ін., 2005].

На пам'ятках Тучапи I, II, III немає типових вістер із боковою виїмкою, однак присутні їх атипові мікролітичні форми, є мікропластинки та вістря із притупленою спинкою. Тому можна припустити, що нововиявлені пам'ятки, знаряддя яких мають граветські риси, стосуються пізнішого часу. Найбільш правдоподібно, що це мікрогравет (епігравет). Ще одним побічним доказом цього може служити те, що серед такої кількості патинованих артефактів не знайдено жодного типового знаряддя мезоліту (ретушованих трапецій) чи фінального палеоліту – аренсбурських вістер чи свідерських наконечників, які знайдені в долині Пруту Михайлом Клапчуком поблизу Делятина [Клапчук, 1983]. Отже, наші артефакти вкладаються у час між розвинутим граветом та фінальним палеолітом, тобто в період епігравету. Це припущення частково підтверджується порівнянням загального вигляду знарядь, наведеними в праці Л. Залізняка про періодизацію пізнього палеоліту [Залізняк, 2010].

ЛІТЕРАТУРА

Борисковский П. И.

1953 Палеолит Украины // МИА. – № 40. – С. 112–113.

Герета І. П., Грибович Р.Т., Мацкевой Л.Г., Пелещишин М.А., Потушняк М.Ф., Савич В.П., Свєшніков І.К., Черниш О.П.

1981 Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – К. – 310 с.

Залізняк Л. Л.

2010 Періодизація та культурна диференціація верхнього палеоліту України // Археологія. – № 4. – С. 3–18.

Клапчук М. Н.

1983 Новые данные о палеолите и мезолите Прикарпатья // СА. – № 4. – С. 103–118.

Кравчук Я. С.

1999 Геоморфологія Передкарпаття. – Львів.

Кулаковська Л., Усик В., Езартс П., Рідуш Б., Герасименко Н., Проскурняк Ю.

2011 Дослідження верхньопалеолітичної стоянки Дорошівці III // Кам'яна доба України. – Вип. 14. – Київ: Шлях. – С. 74–87.

Пеньків М., Томенчук Б., Любінець В., Вуянко М.
2001 Державний реєстр пам'яток археології Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ.
Петриченко Н. Ф.
1961 Обследование позднепалеолитической стоянки Замостье I // БКИЧП. – М. – Вып. 26. – С. 153–157.
Пивоваров С. В.
1998 Дослідження старожитностей Буковини Євзибієм Лазарем // МДАПВ. Постаті української археології. – Львів. – Вип. 7. – С. 36–38.
Пивоваров С. В., Ільків М. В.
2013 Археологія та давня історія Снятинщини.
Прикарпаття
2007 Прикарпаття. Спадщина віків: історико-культурологічне видання. Автор ідеї М. Кугутяк. – Львів. – 568 с.
Ситник О., Цирек К., Коропецький Р., Вжесінська А.
2005 Граветська пам'ятка Галич I // МДАПВ. – Львів. – Вип. 9. – С. 32–90.
Черниш О.П.
1961 Палеолітична стоянка Молодове V. – К. – 176 с.
Черныш А.П.
1982 Многослойная палеолитическая стоянка Молодова I // Молодова I. Уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре. – Москва. – С. 6–102.
Черныш А.П.
1987 Эталонная многослойная стоянка Молодова V. Археология // Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди и окружающая среда. – Москва. – С. 7–93.
Ambrojevici C., Popovici R.
1938 Zamostea 1 am Ceremus, Eine jungpaläolitische Fundstelle Nord-Rumäniens // Dacia. – V–VI. – Bucuresti.

Roman CHOBAN,
Oleksandr SYTNYK

NEW EPIGRAVETIC SITES ON THE LEFT BANK OF CHEREMOSH RIVER

Teacher of village school from Pochapy, Snyatyn district Ivano-Frankivsk region discovered a several final Paleolithic sites – Dzhuryn V, VI, Tuchapy I–III, Kniazhe VI, located on the left bank of Cheremos River (right tributary of Prut River). The site of Tuchapy II is presented by the most numerous complex of finds, which includes more than two thousand flint artifacts. Among the most striking gravetic types are points and blades with blunt edge. Typical scrapers are absent, but a lot of burins and microlithic artifacts were found, allowing interpreting this complex preliminary as a site of epigravetic period of Upper Paleolithic. The closest analogy for it is site of Zamostia I that was explored by C. Ambrozhevych and E. Lazar in 1935.